

сакральної архітектури. Книга з доповненою реальністю. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2021. 224 с.
8. Гончар О. Собор. Київ : Дніпро, 1968.

Vecherskyi V.V. The lost architecture of the Siverskyi region in the real and virtual worlds

The article is devoted to the problems of modern discovery of lost architectural monuments, which is critical important to national culture. Our predecessors of the first half of the twentieth century documented many such objects. The development of computer technology opens up new opportunities for a better understanding of them. It led to the emergence of virtual reality, in which you can quite realistically create anything, and therefore recreate the non-existent objects of the material world in the presence of relevant source information. The article shows how the research of Ukrainian wooden churches, made in the 1920s – 1930s by S. Taranushenko, became the basis for the discovery of these lost monuments by methods of «augmented reality» in both virtual and real worlds. It is proposed to create virtual computer reproductions of the most significant lost monuments of Hlukhiv, such as the Trinity Cathedral with a bell tower, the Palace of K. Rozumovskiyi, the Second Little Russia Collegium, the old Church of the Three Anastasia, and other monuments of the region. The ensembles of the most prominent monasteries of the Siverskyi region, which were completely or partially destroyed during the 20th century, deserve the same approach: such models in the material and virtual reconstructions by means of augmented reality would significantly enrich the exhibitions of, for example, the national reserves «Hlukhiv», «Hetman's Capital», «Ancient Chernihiv». Having geometric models of some of the most outstanding lost monuments, you can think about creating their models or life-size models. It is concluded that we should not neglect modern technological opportunities and means of expressing our national identity in architecture, bearing in mind that architecture is one of the most important attributes of civilization.

Key words: Siverskyi Region, architecture, monuments, drawings, reconstruction, augmented reality.

REFERENCES

1. Vechersky, V. (2002). *Vtracheni obiekty arkhitekturnoi spadshchyny Ukrainy [Lost objects of architectural heritage of Ukraine]*. Kyiv : NNDITIAM. [in Ukrainian].
2. Taranushenko, S. (1976). *Monumentalna dereviana arkhitektura Livoberezhnoi Ukrainy [Monumental wooden architecture of the Left Bank Ukraine]*. Kyiv : Budivelnik. [in Ukrainian].
3. Taranushenko, S. (1959). *Pamiatnyky arkhitektury Slobozhanshchyny XVII-XVIII vikiv [Architectural monuments of Slobozhanshchyna of the XVII-XVIII centuries]*. *Pytannia istorii arkhitektury ta budivelnoi tekhniki Ukrainy – Questions of history of architecture and construction technique of Ukraine*, pp. 44–80. Kyiv : Derzhbudvydav URSR. [in Ukrainian].
4. Vechersky, V. (2014). *Peredmovna [Preface]*. *Taranushenko, S. Dereviana monumentalna arkhitektura Livoberezhnoi Ukrainy. Povna redaktsiia. – Taranushenko, S. Wooden monumental architecture of the Left Bank of Ukraine. Full edition*. Kharkiv : Vydavets Savchuk O. O. [in Ukrainian].
5. Taranushenko, S. (2014). *Dereviana monumentalna arkhitektura Livoberezhnoi Ukrainy. Povna redaktsiia [Wooden monumental architecture of the Left Bank of Ukraine. Full edition.]*. Kharkiv : Vydavets Savchuk O. O. [in Ukrainian].
6. Taranushenko, S. (2017). *Dereviana monumentalna arkhitektura Livoberezhnoi Ukrainy. Povna redaktsiia [Wooden monumental architecture of the Left Bank of Ukraine. Full edition.]*. 2nd edition, stereotypical. Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk. [in Ukrainian].
7. Taranushenko, S. (2021). *Znyshcheni shedevry ukrainskoi dereviano sakralnoi arkhitektury. Knyha z dopovnenoiu realnistiu [Masterpieces of Ukrainian wooden sacred architecture were destroyed. Augmented reality book]*. Kharkiv : Vydavets Oleksandr Savchuk. [in Ukrainian].
8. Honchar, O. (1968). *Sobor [Cathedral]*. Kyiv : Dnipro. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.02.2022 р.
Рекомендована до друку 15.09.2022 р.

УДК 94(477):726:2-523,4

В.Д. Кириєвський

ЦЕРКВИ ВОРОНІЖА

У статті викладена історія церков містечка Вороніж, колишнього адміністративного центру Воронізької сотні (1654–1781) Ніжинського полку. У статті наведені нові, раніше невідомі архівні документи, що були виявлені останнім часом. Також враховані новітні краєзнавчі публікації стосовно воронізьких церков, навіть задіяні німецькі аерофотографії 1942 р. Стаття стане в нагоді для складання оновлених туристських путівників до Вороніж.

Ключові слова: церква, дзвіниця, козацька школа, шпиталь, церковно-приточний будинок, склад.

«При Гетманщині Воронежъ одинъ выставлялъ сотню козаковъ и въ немъ было сотенное управление. Тогда местечко было богатое, торговое и людное. Потому было здесь до 7 приходскихъ храмовъ. Здесь была и протопопия или духовное правление» [2, с. 339]. Таку похвальну історичну оцінку козацькому Вороніжу дав автор «Історико-статистического описания Черниговской епархии» 1873 р. видання архієпископ Чернігівський та Ніжинський Філарет (Гумілевський) (1805–1866). Воронежці погоджуються з архієпископом щодо заможності свого козацького містечка, адже всі діючі у Воронежі до революції 1917 р. церкви були кам'яними. Воронежці пам'ятають, що найстарішою у містечку була Миколаївська церква. Уяву про її вигляд, як і взагалі вигляд перших козацьких храмів, надає малюнок церкви з дзвіницею в селі Пирогівка (рис. 1) Воронізької сотні, зображений на тривіковому плані, складеному в день битви між шведами та москалями за переправу через Десну 26 жовтня 1708 р. [5, арк. 1]. Це звичайна для XVII століття одноглава церква. Такі храми були в кожному селі Воронізької сотні. Такою ж самою за побудовою мала бути й Миколаївська церква у Воронежі. Її згадував П. Куліш в своєму історичному романі «Михайло Чарнышенко или Малороссия 80 лет назад» (1843 р.). Доказом існування Миколаївської церкви є назва центрального кутка Вороніж – Микільщина. Воронежці й досі кажуть, що Миколаївська церква стояла поряд з Михайлівською, на місці яких нині стоїть кам'яна Михайлівська церква. На її першому поверсі розміщена тепла Миколаївська церква. Півтора століття тому у містечку Воронежі Глухівського повіту Чернігівської губернії нараховувалося шість церков (рис. 2). Подаємо їх історію у відповідності до нумерації, зазначеної на рис. 2.

1. Михайлівська церква була збудована за гетьманування в Україні Богдана Хмельницького (1648–1657). Підтвердженням тому є іменний напис на дзвоні Михайлівської церкви, що він вилитий «до храму св. арх. Михаила в гор. Воронежъ 1652 р.». [2, с. 339]. Отже, Вороніж вже був містечком, а у 1654 р. став ще й адміністративним осередком Воронізької сотні з відвідною фортецею. Дерев'яна Михайлівська церква згоріла під час пожежі на початку 1700-х рр. У 1706 р. воронізький протопоп Василь Голенковський збудував нову кам'яну Михайлівську церкву як соборну для всієї Воронізької протопопії. Це була одна

з найперших кам'яних церков на Лівобережній Україні. У 1730-х рр. осередок протопопії було переведено до Різдва-Богородицької церкви у Кролевець, яка стала соборною. Позбавлена соборного статусу, Михайлівська церква простояла недовго. Вона виявилася нестійкою, хиткою за побудовою, тому й була розібрана.

У 1776 р. було закладено нову кам'яну церкву, яку збудували коштом бунчукового товарища Матвія Холодовича (1712–1783). Її освятили у 1781 р. [2, с. 340]. Одноглава Михайлівська церква збудована в архітектурному стилі козацького бароко, схожа за формою й декором на церкву Різдва Богородиці (1763 р.) в Козельці, батьківщині гетьмана Кирила Розумовського (1728–1803). Тамтешня Різдва-Богородицька церква теж, як і Михайлівська, була збудована за проектом київського архітектора І.Г. Григоровича-Барського (1713–1785). Михайлівська церква двохповерхова, на горішньому поверсі знаходиться головний престол в ім'я архангелів Михаїла та Гавриїла, на нижньому поверсі – престол в ім'я св. Миколи та великомучениці Варвари. Ця нижня церква стала зватися вороніжцями Миколаївською; вона опалювалася трьома кам'яними печами, обкладеними залізом. Від назви цієї теплої церкви походить назва центрального кутка Вороніжа – Микільщина. Хоча за другою версією колись поряд зі старою Михайлівською церквою стояла Миколаївська церква [4, с. 10]. У 1873 р. неподалік від Михайлівської церкви збудували дерев'яний будинок (14,7 x 8,4 x 2,8 м) для проживання священника. У його дворі знаходилися два амбари, два сараї, конюшня, навіс та цегляний погріб. З метричних записів Михайлівської церкви відомо, що в ній 30 червня 1876 р. «бракосочетались» – член Ніжинського окружного суду, історик Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902) та дочка відставного поручика Ганна Миколаївна Шрамченко (1852–1931), праправнучка Ірини Холодович, молодшої сестри Матвія Холодовича – фундатора цієї Михайлівської церкви [1, арк. 141]. У 1890 р. до церкви прибудували кам'яну триярусну дзвіницю висотою в 16 та 1/3 сажні (33 м) до верху карниза. У 1899 р. збудували поряд з церквою будинок (9,8 x 5,7 x 3,4 м) для проживання псаломщика, у дворі якого збудували ще й амбар та сарай. За страховим описом 1910 р. довжина Михайлівської церкви разом з дзвіницею становила 20 сажнів (42,6 м), найбільша її ширина – 10 та 1/3 сажні (22 м), висота – 6 та 2/3 сажні (12,8 м) до верху карниза. У власності церкви перебували на Базарній площі 11 дерев'яних лавок загальною довжиною в 33 сажні (70 м) [6, арк. 28–40]. У 1931 р. воронізькі більшовики закрили Михайлівську церкву, поскидали хрести з куполів церкви та дзвіниці й розмістили на нижньому поверсі склад солі. У 1979 р. Михайлівську церкву було включено до списку пам'яток архітектури УРСР під охоронним номером 1552. Невдовзі, у 1981 р., відновилися богослужіння в Михайлівській церкві.

2. Успенська церква (рис. 4) була збудована вже після відновлення воронізької фортеці, спаленої поляками, військами короля Яна Казимира взимку 1664 р. Церква

Рис. 1. Пирогівська церква на плані 1708 р.

Рис. 2. Воронізькі церкви на кілометровій карті 1986 р.

знаходилася за сто сажнів від Михайлівської церкви, ліворуч Глухівської брами – в'їзних воріт до фортеці (нині Київська вулиця з пам'ятною стилізованою баштовидною спорудою до 800-ліття Вороніжа). Успенська церква стояла впритул до подвійного частоколу (палісаду) з загострених смолянистих паль у два сажні висотою поверх земляного валу над хащами болотистої Гудимівки, правої притоки Воронця (нині Осоти). Церква звалася в народі Пречистенською, відповідно й куток Вороніжу звався Пречищиною. У церкві зберігалася місцево шанована ікона Божої Матері – «Троеручиця», прославленої в межах всієї Чернігівської єпархії. «Троеручиця» вже до 1756 р. створила «28 чудес», підтверджених свідченнями зцілених нею віруючих [2, с. 340].

Успенська церква згоріла у великій пожежі, що сталася у Вороніжі на початку 1800-х рр. У 1825 р. закладено нову кам'яну церкву, яку освятили в 1833 р. [2, с. 341]. Довжина церкви разом з дзвіницею становила 16,3 сажні (34,7 м), найбільша її ширина – 10 сажнів (21,3 м), висота до верху карниза – 4 сажні 1 ½ аршин (9,6 м). На церкві була одна велика глава. Дзвіниця в три яруси, загальною висотою до верху карниза в 11 сажнів (23,4 м). Церква збудована в архітектурному стилі класицизму, наче бастион віри у

Рис. 3. Михайлівська церква. Фото М.Я. Рудинського 1925 р.

Рис. 4. Успенська церква. Фото 1920-х рр.

Воронежі. У 1888 р. поряд з Успенською церквою збудували дерев'яний церковно-причтовий будинок (14,2 x 8,5 x 3,5 м) для проживання священника. У його дворі знаходилися кухня, два амбари, хлів, конюшня, цегляний погріб, сарай та навіс. У 1890 р. збудували біля церкви сторожку (3,6 x 2,9 x 2,1 м). До революції у власності Успенської церкви перебували на Базарній площі 6 дерев'яних лавок загальною довжиною в 43,1 м [6, арк. 52–60]. У квітні 1922 р. на Пасху воронізькі більшовики позбавили Успенську церкву всіх її дорогоцінностей, срібних чаш, напрестольних хрестів, розтрощили іконостас та спалили ікони [7, с. 37]. У 1931 р. церква була закрита й поступово, по черзі за списком та попередньої сплати, найбідніші

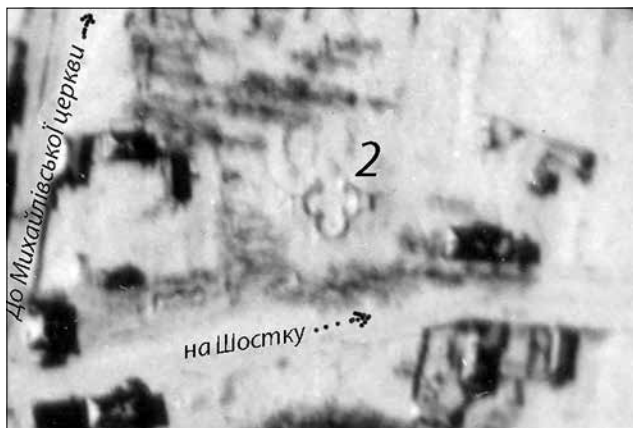

Рис. 5. Фрагмент німецької аерофотографії 1942 р.

воронежці почали виколупувати з церковних стін цеглу для ремонту своїх печей та груб. На німецькій аерофотографії 1942 р. (рис. 5) вже не видно дзвіниці та переходу, лише хрестоподібний контур церкви (2). Остаточно її розтягли вже по війні й залишили на святому місці неприглядний й досі пустир безвір'я без будь-якого пам'ятного знака.

3. Троїцька церква була збудована у 1670-х рр. на пригорку за Клишківськими (західними) воротами фортеці, тобто за дві сотні сажнів від Михайлівської церкви по дорозі на село Клишки. Тоді у Воронежі збільшилася кількість козаків першого та другого куренів, які ущільнили своїми хатами забудову у самій фортеці й вийшли за її межі. Воронізьким козакам Микільщини та Пречищини було замало двох церков у фортеці, тож вони збудували третю, Троїцьку церкву, за фортецею окрай базару (нині перехрестя вулиць Соборної та Шевченка). У 1779 р. було закладено нову дерев'яну Троїцьку церкву. Отже, рядовим козакам Троещини виявилось не по кишені змагатися з бунчуковим товаришем Матвієм Холодовичем у будівництві такої ж кам'яної церкви, як Михайлівська, й вони збудували нову дерев'яну Троїцьку церкву. А стара церква була розібрана 1787 р. [4, с. 16]. 28 лютого 1804 р. священником Троїцької церкви було призначено Григорія Івановича Кульжинського, син якого, Іван Григорович Кульжинський (1803–1884), став письменником, учителем Ніжинської гімназії, навчав латині майбутніх письменників: Миколу Гоголя, Євгена Гребінку та Нестора Кукольника. На трьохверстовій карті 1863 р. (рис. 6) під № 3 позначена дерев'яна Троїцька церква з доволі великим (200 x 300 м) базарним майданом та трьома торговельними лавками на ньому. Церква вже була позбавлена приходу, бо за наказом Чернігівського єпархіального начальства 1862 р. та за згодою мешканців Воронежа вона потрапила разом з Трьохсвятительською церквою під скорочення кількості самостійних церков в містечку з шести до чотирьох. Відтоді Троїцька церква стала кладовищенською при діючій Преображенській церкві [8, с. 301]. У 1892 р. Троїцька церква була продана в село Любитове на Сеймі [4, с. 17]. Столітня церква була розібрана, перевезена й складена знову в Любитовому

Рис. 6. Фрагмент трьохверстової карти 1863 р.

в 1894 р. Уявлення про вигляд Троїцької церкви надає проєкт її будівництва (рис 7), затверджений у Чернігові 1893 р. і опублікований 2015 р. в книзі «Любитове – моє рідне село», яку написав уродженець цього села Василь Григорович Кремень, колишній міністр освіти та науки України у 2000–2005 рр. [3, с. 136]. Троїцька церква була, як і всі воронізькі церкви, одноверха. Простояла вона в Любитовому ще півстоліття, доки не була зруйнована більшовиками. У 2014 р. у Любитовому була споруджена нова кам'яна Троїцька церква.

4. Троїхсвятительська церква в ім'я трьох святих – Григорія Богослова, Василя Великого та Івана Златоуста – була збудована у 1680-х рр. за 200 сажнів на схід від воронізької фортеці, у третьому новоствореному козацькому курені по дорозі на село Макове, на узгір'ї за ручаєм Мухавка. Цей куток Вороніжа став зватися в народі Трисвящиною. За архівними документами 1719 р. при Троїхсвятительській церкві вже діяла школа [4, с. 19]. У 1801 р. була збудована нова кам'яна однойменна церква [6, арк. 402/5]. Її довжина становила 7 сажнів (14,9 м), ширина – $4 \frac{1}{2}$ сажні (9,6 м), висота до верху карниза – 4 сажні (8,5 м). На церкві була одна велика глава. Троїхсвятительська церква у Воронежі відповідає своїми розмірами Троїхсвятительській церкві в Лемешах (рис. 8) – рідному селі гетьмана Кирила Розумовського під Козельцем. Лемешівська церква була освячена 1760 р. Її автором був архітектор Іван Григорович-Барський (1713–1785), відомий вороніжцям за своєю Михайлівською церквою (1781 р.). Тому вони й вирішили збудувати ще одну, за проєктом Григоровича-Барського, маленьку Троїхсвятительську церкву в стилі рококо. 27 липня 1817 р. в церкві охрестили народженого 26 липня

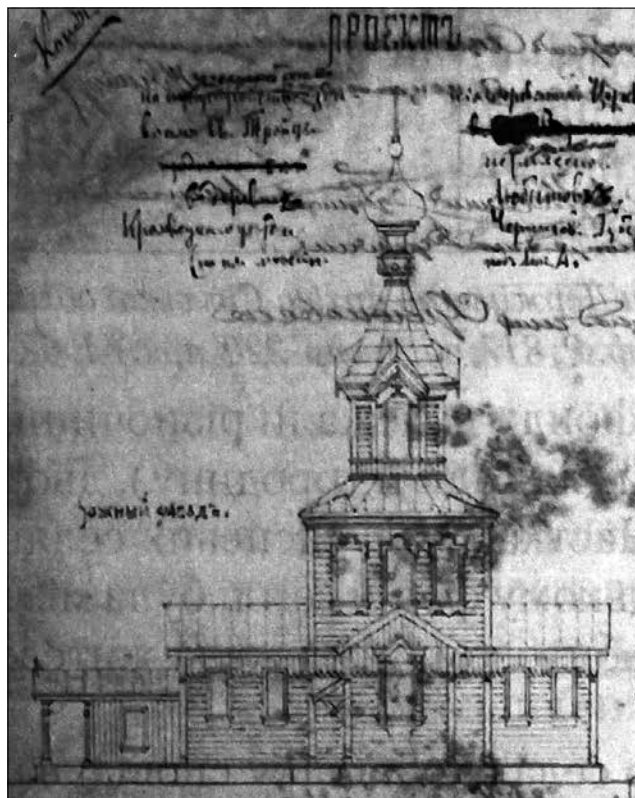

Рис. 7. Фрагмент проєкту Троїцької церкви в селі Любитове 1893 р.

Рис. 8. Троїхсвятительська церква в Лемешах

Рис. 9. Фрагмент трьохверстової карти 1863 р.

Рис. 10. Фрагмент німецької аерофотографії 1942 р.

Пантелеймона Куліша, майбутнього письменника (1819–1897). На трьохверстовій карті 1863 р. церква позначена під № 4 (рис. 9). Вона вже не мала приходу, бо так само, як і Троїцька, підпала під скорочення кількості самостійних церков у Воронежі за наказом Чернігівського єпархіального начальства 1862 р. та зі згоди мешканців містечка [8, с. 300]. Отже, дві церкви, Трьохсвятительська та Троїцька, були закриті, а їхні прихожани перейшли до Михайлівської та Успенської церков відповідно. Тому й не маємо в архівах метричних книг цих двох скорочених церков після 1862 р. Також ці дві церкви відсутні в розписі приходів Чернігівської єпархії 1876 р. [10]. Трьохсвятительська церква не була розібрана, вона відновилася. Підтвердженням її існування є данні 1911 р. щодо кількості прихожан церкви [7, с. 76]. Також маємо страховий опис Трьохсвятительської церкви за 1910 р., де вказано, що біля церкви стояла дерев'яна сторожка (10 x 4,2 x 2,1 м) [6, арк. 44–51]. У 1931 р. більшовики закрили Трьохсвятительську церкву. На німецькій аерофотографії

1942 р. (рис. 10) бачимо замість контуру церкви білі смуги руїни (4). Нині на місці Трьохсвятительської церкви стоїть пам'ятний камінь в периметрі охайної огорожі.

5. Преображенська церква (рис. 11, 12) була збудована в 1680-х рр. за версту від воронізької фортеці. Дерев'яна церква стояла на пригорку лівого берега Воронця (нині Осоти) по дорозі на Кролевець (літописний Зартий, тобто розташований за Реттю). У 1691 р. священник Преображенської церкви отримав антиминос на богослужіння в новоствореному приході [2, с. 341]. Від самого початку при церкві діяла козацька школа та шпиталь. Церква звалася в народі Спаською (Спасо-Преображенською), відповідно й цей куток Вороніжу звався Спащиною. У 1783 р. було закладено нову кам'яну церкву, яку освятили у 1797 р. [6, арк. 9]. Такий довгий термін будівництва (14 років) невеликої церкви був обумовлений пограбуванням воронізького абшитованого бунчукового товариша Матвія Холодовича гайдамакою Семеном Гаркушею в січні 1782 р. Холодович помер наступного 1783 р., тож церкву, що мала бути збудована за зразком двоповерхової Миколаївської церкви в Козельці (1781 р.), прийшлося добудовувати його племіннику Михайлу Шрамченку своїм коштом, отже, меншої висоти та розмірів. Церква одноглава, збудована в архітектурному стилі пізнього козацького бароко. У 1897 р. збудували поряд з церквою два дерев'яні будинки: один (14,7 x 8,4 x 2,8 м) – для проживання священника, другий (9,9 x 4,3 x 2,6 м) – для псаломщика. У дворі священника знаходився амбар, цегляний погріб, конюшня, сарай та навіс, у дворі псаломщика – тільки амбар та хлів. У одній зв'язці з будинком псаломщика збудували двоповерховий будинок для зберігання церковних речей. Перший поверх був цегляним, другий поверх – дерев'яним. Цеглу для будівництва виробив цегельний завод, що належав церковно-приходському опікунству Преображенської церкви. Завод був збудований у 1897 р. Він мав піч для випалювання цегли під навісом, два довгі сараї та сторожку. У 1905 р. церкву розширили, прибудували трапезну та притвор. За страховим описом 1910 р. довжина Преображенської церкви становила разом із дзвіницею 13 сажнів 1 аршин 11 вершків (28,5 м), найбільша ширина – 9 сажнів 2 аршини (19,6 м), висота до верху карниза – 3 ½ сажні (7,4 м). Двоюрисна дзвіниця була висотою в 7 та 2/3 сажня (16,3 м) до верху карниза. У церковному дворі знаходився дерев'яний амбар, критий залізом. Також у власності церкви перебувала одна дерев'яна торговельна лавка [6, арк. 10–20]. Все це церковне майно й завод забрали воронізькі більшовики та закрили церкву в 1931 р., перетворивши її у склад залізного непотребу. Церква відновила богослужіння за німецької окупації в 1942 р. [4, с. 14]. По війні комуністи вдруге закрили церкву й знову перетворили її на злиденний склад. У 1968 р. розібрали дзвіницю на цеглу для відбудови печей колишнього церковного цегельного заводу. У 1996 р. розпочалося відновлення Спасо-Преображенської церкви, зроблено реставрацію, відтворено дзвіницю, хоча удвічі нижчу. У 2020 р., наказом Міністерства культури України від 10 лютого № 630, воронізьку Спасо-Преображенську церкву включили до оновленого Держав-

Рис. 11. Преображенська церква. Фото 1981 р.

ного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією «місцевого значення» та надали новий охоронний номер 4706-См [9]. Церква є привабливою для туристів своїм місцем знаходження – посеред між козацьким та літописним Воронежем, розташованим дещо униз по Воронцю (Осоті).

6. Покровська церква (рис. 13) була збудована водночас з Трьохсвятительською та Преображенською церквами у 1680-х рр. Вона постала на лівому березі Воронця при дорозі на Глухів, за пів версти від фортеці. Цей куток Вороніжа, де мешкали козаки п'ятого куреня, став зватися Покрівщиною. Отже, усі п'ять воронізьких козацьких куренів, до півсотні козаків у кожному, мали за гетьмана Мазепи (1687–1709) свою церкву, священника, школу та шпиталь. У 1854 р. була збудована нова Покровська церква [2, с. 341] майже навпроти старої дерев'яної церкви на лівому (західному) боці вулиці. Обидві Покровські церкви – стара дерев'яна та нова кам'яна – позначені на трьохверстовій карті 1863 р. За своєю побудовою нова Покровська церква була змішана, тобто напівкам'яна. У церкві була дерев'яна потинькована стеля, яка відокремлювала дерев'яний, обшитий залізом, глухий, без вікон, восьмерик з маленькою главою, якраз над вівтарем. Взагалі усі шість церков Вороніжа – Михайлівська, Успенська, Троїцька, Трьохсвятительська, Преображенська та Покровська – були одноверхі (одноглаві, однокупольні). Довжина Покровської церкви разом із дзвіницею становила 15 та 1/3 сажня (32,6 м), найбільша ширина – 10½ сажнів (22,7 м), висота до верху карниза – 4 сажні (8,5 м). Церква опалювалася трьома кам'яними печами, обшитими залізом. По суті, Покровська церква була єдиною у Воронежі повністю теплою церквою. Дворянська дзвіниця Покровської церкви мала висоту 17 аршинів 11 вершків (12,25 м) до верху карниза, тобто була на третину вища за церкву. У 1892 р. поряд з церквою збудували дерев'яний будинок (14,9 x 5,4 x 2,8 м) для проживання псаломщика. У дворі збудували амбар, сарай, навіс та ригу. У 1906 р. збудували дерев'яний церковно-причтовий

Рис. 12. Преображенська церква. Фото 2021 р.

Рис. 13. Покровська церква. Фото 2021 р.

будинок (12,8 x 8,5 x 3,6 м) для проживання священника. Будинок стояв на кам'яному фундаменті, був критий залізом, опалювався трьома голландськими печами. У одній зв'язці з будинком була дерев'яна кухня. У дворі знаходився старий цегляний погріб. У 1907 р. там збудували ще й амбар, у 1909 р. – конюшню, навіс та сарай. За 55 сажнів на захід від церкви знаходився попечительський (опікунський) будинок для малозабезпечених [6, арк. 21–27]. Воронізькі більшовики першою закрили Покровську церкву у 1929 р. й перетворили її на пролетарський клуб цукровиків [7, с. 63]. Тож бо церкві пощастило, що її не зруйнували. Вона й досі була б танцювальним клубом для вороніжців, якби у 1990-х рр. не перестала диміти труба воронізької цукроварні. У 2005 р. Покровська церква відновилася у своїх високих кам'яних стінах 1854 р.

Отже, з шістьох церков Воронежа збереглося за минулі півтора століття лише три – Михайлівська, Преображенська та Покровська.

ДЖЕРЕЛА

1. Державний архів Сумської області, ф. 744, оп. 2, спр. 45.
2. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 7. Стародубский, Мглинский, Новозыбковский, Глуховский и Нежинский уезды. Чернигов: Губернская типография, 1873. 439 с.

3. Кремень В.Г. Любитове – моє рідне село. Київ: Грамота, 2015. 320 с.

4. Кулик А.А. Релігійні та освітні установи смт Вороніж від започаткування до сьогодення. Глухів, 2015. 36 с.

5. Российский государственный военно-исторический архив, фонд 846, оп. 16, д. 1480.

6. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге, ф. 799, оп. 33, д. 2343.

7. Терлецький В. *Православний Вороніж*. Шостка, 2010. 94 с.

8. *Черниговские епархиальные известия*. Часть официальная. 1862. 1 октября. № 30. С. 299–310.

9. URL: <http://kultura.sm.gov.ua/index.php/okhorona-kultur>

10. URL: <http://www.otkudarodom.ua/ru/1876-god-raspisanie-prihodov-chernigovskoy-eparhii>

Kyryievskiy V.D. Churches of Voronizh

The article presents the history of the churches of the town of Voronizh, the former administrative center of the Voronizh Hundred (1654–1781) of the Nizhyn Regiment. «Under the Hetmanate of Voronizh, one exhibited a hundred Cossacks and there were hundreds of administrations in it. Then the place was rich, commercial and crowded. That's why there were up to 7 parish churches here. There was also a protopopia or spiritual rule». Such a laudable historical assessment of the Cossack Voronizh was given by the author of the «Historical and Statistical Description of the Chernihiv Diocese» of 1873, published by Archbishop Filaret of Chernihiv and Nizhyn (Humilevskiy) (1805–1866).

Voronizh residents agree with the archbishop and believe that the oldest in the town was the Church of St. Nicholas. The image of the church with a bell tower in the village of Pirohivka of the Voronizh Hundred, depicted on a three-century plan drawn up on the day of the battle between the Swedes and Muscovites for crossing the Desna on October 26, 1708, gives an idea of its appearance, as well as the appearance of the first Cossack churches. This is a common one-headed church for the XVII century. There were such churches in every village of the Voronizh Hundred. They were probably built by a team of craftsmen. The St. Nicholas Church in Voronizh was built in the same way. It was mentioned by P. Kulish in his historical novel «Mikhail Chernyshenko or Little Russia 80 Years Ago» (1843). Proof of the existence of the Church of St. Nicholas is the name of the central corner of Voronizh – Mykilshchyna. Voronizh residents still say that the Church of St. Nicholas stood next to St. Michael's Church, which is now replaced by the stone St. Michael's Church, on the ground floor of which is the warm St. Nicholas Church. A century and a half ago in the town of Voronezh, Hlukhiv district, Chernihiv province, there were six churches: Mykhailivska, Uspenka, Troitska, Trohsvyatytelska, Preobrazhenska and Pokrovska.

The article presents new previously unknown archival documents that have been discovered recently. The latest local lore publications on Voronizh churches are also taken into account, even German aerial photographs from 1942 are used. The article will be useful for compiling updated tourist guides to Voronizh.

Key words: church, bell tower, Cossack school, hospital, church and communal house, warehouse.

REFERENCES

1. State Archives of Sumy region (DASO), f. 744, op. 2, file no. 45.
2. *Istoriko-statisticheskiye opisaniye Chernigovskoy eparkhii*. Kn. 7. Starodubskiy, Mglinskiy, Novozybkovskiy, Glukhovskiy i Nezhinskiy uyezdy [Historical and statistical description of the Chernigov diocese. Book. 7. Starodub, Mglin, Novozybkov, Glukhov and Nizhyn districts]. (1873). Chernigov: Chernigov Zemskaya Typography. [in Russian].
3. Kremen, V.H. (2015). *Liubytove – moie ridne selo [Lyubitove is my native village]*. Kyiv: Hramota. [in Ukrainian].
4. Kulik, A.A. (2015). *Relihiini ta osvritni ustanovy smt. Voronizh vid zapochatkuvannia do sohodennia [Religious and educational institutions of the village Voronezh from the beginning to the present]*. Hlukhiv. [in Ukrainian].
5. Russian State Military Historical Archive (RGVIA), f. 846, op. 16, d. 1480.
6. Russian State Historical Archives (RGIA), f. 799, op. 33, d. 2343.
7. Terletsyy, V. (2010). *Pravoslavnyi Voronizh [Orthodox Voronizh]*. Shostka. [in Ukrainian].
8. *Chernigovskiy eparhial'nyye izvestiya. Chast' ofitsial'naya [Chernihiv diocesan news. The official part]*. 1862. 1 October. № 30, pp. 299–310. [in Russian].
9. <http://kultura.sm.gov.ua/index.php/okhorona-kultur>
10. <http://www.otkudarodom.ua/ru/1876-god-raspisanie-prihodov-chernigovskoy-eparhii>

Стаття надійшла до редакції 23.02.2022 р.
Рекомендована до друку 15.09.2022 р.

УДК 712(477.51)»17

Ю.В. Фурсова

САДОВО-ПАРКОВА ЧАСТИНА ГЕТЬМАНСЬКОЇ САДИБИ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО В БАТУРИНІ

Мета дослідження полягає в систематизації відомостей про садово-паркову частину гетьманської садиби Кирила Розумовського на вулиці Київській в Батурині (сучасна адреса – вул. В. Юценка, 47). Подані у статті матеріали дадуть змогу розширити наукову базу даними щодо садиби гетьмана в середині XVIII ст.

Основними завданнями публікації є встановлення місця розташування садово-паркової частини, її площі, наповнення, значення у структурі садиби, ролі для власника тощо. Пошук та наймання відповідних фахівців для створення і функціонування садово-паркової частини – це один із аспектів цього дослідження.

У статті використані принципи історизму, конкретності й об'єктивності, системності, опори на історичні джерела, історіографічної традиції. Застосовані загальнонауковий, порівняльно-історичний, описовий методи дослідження.

У ході комплексного наукового дослідження встановлено, що садово-паркова частина була вагомою складовою гетьманської садиби Кирила Розумовського у Батурині. Окрім того, стає зрозумілим, що облаштування території зеленими насадженнями проводилося для задоволення утилітарних та амбіційних потреб власника.

Уведені до наукового обігу нові історичні факти дадуть змогу поглибити наявні відомості про гетьманську садибу Кирила Розумовського, а в подальшому – зробити малюнок-реконструкцію для начотного представлення її у музейній експозиції.

Ключові слова: Батурин, Яготин, вул. Київська, вул. Садова, Гетьманщина, гетьман Кирило Розумовський, садово-паркове мистецтво, садівник, садові інструменти, гетьманська садиба, XVIII ст.

Тема забудови Батурина за часів гетьманування Кирила Розумовського (1750–1764 рр.) та облаштування його садиби, яка знаходилася у центральній частині міста, на сьогодні має ряд нерозкритих питань. До історії будівництва гетьманського палацу зверталися у своїх роботах М. Терех [14] та М. Герасько [5]. Роль гетьманської садиби у планувальній структурі міста розглядала Н. Саєнко [11]. У ряді публікацій уведено до наукового обігу окремі описи цієї садиби [15, с. 47–50].

Модні тенденції палацового будівництва поширилися у Європі XVIII ст. під впливом французького короля Людовіка XIV. Вагомий вплив на розвиток садово-паркового мистецтва XVIII ст. в цілому мали праці провідних європейських філософів та мислителів того часу: Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, І. Гете, Ф. Шиллера. А відомі в Європі сади та парки – Великий Версальський палац та парк, парк при павільйоні мадам Помпадур у Фонтенбло, палацовий комплекс Бельведер, парк Лазенкі поблизу Варшави – стали еталонами садово-паркового мистецтва того часу [7, с. 233].

Безперечно, облаштовуючи свої резиденції, і еліта Гетьманщини орієнтувалася на кращі європейські культурні здобутки. Історикиня Тетяна Таїрова, досліджуючи повсякдення гетьманів та козацької старшини, робить висновок, що їхні палаци «потопали в садах». Дійсно, уже від XVII ст. сади були невід'ємною складовою будь-якої заможної садиби, що підкреслювало європейські віяння в палацовій архітектурі. Наприклад, заміська резиденція гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині займала 9 га та, окрім оборонних валів, палацу та ряду інших бу-